

Deczki Sarolta:

*Buridán földje**

Nem könnyű feladat az alábbi megállapítást a közép-európai „kis” népek vonatkozásában értelmezni: „A filozófia (a metafizika) Európa története. (...) Európa filozófiai története azonos az európai életvilág alakulásának legfontosabb korszakaival.¹” Úgy látom, kétféle magyarázattal kísérletezhetünk.

Az egyik az evolucionista-szelektív: Európa az a földdarab, ahol a metafizika otthon érzi magát, ahová a világszellem is ellátogat olykor – így pedig „nem földrajzi jelenség [...], hanem egy olyan fogalom, ami a „Nyugat” szinonímája”², míg többi részein ritka jelenség a filozófia, az is inkább alkalmazkodó, adaptív jellegű. A gondolkodás mikéntje tehát a szellemi érettség lakmuszpapírja lesz, s más módjai bizony elmaradottnak minősülnek ebben a kulturális versenyfutásban. Európa: céleszme, a célszalagra pedig a felvilágosodás jelszavai vannak írva, még ha mára kissé el is mosódtak, vagy soha nem is voltak tisztán kivehetőek. S e logika szerint minél nyugatabbra futunk, annál közelebb kerülünk Európához is.

A másik értelmezés részben az előzőre épül. Ha ugyanis figyelembe vesszük az elmúlt évszázad s a kortárs bölcselet belátásait, akkor azt vehetjük észre, hogy a pluralitásra, a másságra, az idegenségre, a tudattalan régiókra való teoretikus érzékenység kifejlődése, a (transzcendentális) szubjektivitás abszolút mivoltának megkérdőjelezése s egyáltalán az egész kétezer éves filozófiai hagyomány kritikai újra- s újraolvasása, destrukciója uralják a szellemtudományok diskurzusát. E szempontból pedig a keletebbre szorult (filozófiátlan) kis népek akár némi kajánsággal azt is mondhatják, hogy ők

* *Közép-európai olvasókönyv* (szerk. Módos Péter). Budapest, Osiris – Közép-európai Kulturális Intézet, 2005.

¹ Vajda Mihály: *A posztmodern Heidegger*. Budapest, T-Twins Kiadó – Lukács Archívum – Századvég, 1993., 113.o.

² Milan Kundera: *Nyugat túsúzl ejtett része avagy Közép-Európa tragédiája* (ford.: Illényi Balázs). In: *Hétvilág*, 3. szám, 18.o.

bizony már évszázadok óta megélik, felmutatják mindazon jelenségeket, melyekhez nyugaton csak most érkeztek el; hiszen e vidékeken a sokféleség, az elfojtódások, a szétszaggatottság, az identitások egymásba kavarodása, a nomádság és decentralizáció nem lassan kiérlelődött filozófiai felismerések, hanem a mindennapi élettapasztalat és életvilág szerves része évszázadok óta, mely szerencsésebb időkben egy rendkívül burjánzó és gazdag kultúra melegágya tudott lenni.

Csakhogy mindkét interpretáció féligazságokon alapszik. Részint ugyanis igaz, hogy az európai történelem formáló erői - akik a kis népek sorsát is meghatározták-, azok az országok voltak, ahol virágzott a filozófia, s adottak voltak ezen virágzás legalább kezdetleges feltételei is. Másrészt pedig szemükre vethetjük, és joggal, hogy *ez* a történelem s vele *ez* a filozófia nem szolgálta mindig az emberiség üdvét, s a XX. század keleten és nyugaton egyaránt bőségesen illusztrálja mind az eszmék eltorzulását, mind a történelmi akaratok agresszivitását. A felvilágosodás és a metafizika görcsös ölelésbe dermedtek. A másik oldalon azonban a heteronómia jelenik meg alapvető tapasztalatként, és a bölcsellel, valamint a metafizikával szembeni bizalmatlanság. A katasztrófák forrása éppen az a hangulat vagy akarat, ami a sokféleséget monotonná szürkíti, és nagy mítoszokat kanyarít köré. A megélt sokféleség azonban mégsem feltétlenül a bölcséleti megfontolások távolléte miatt volt konstitutív, mert egyszersmind megszenvedett sokféleség is volt; hiszen e térségben a reflexivitás elemi hiánya vezethet szörnyű katasztrófákhoz. Katasztrófákat tehát a Nyugat és a Kelet egyaránt generált az elmúlt évszázadban, ám ezek a leghevesebbek s legfájdalmasabbak mégis ott voltak, ahol a két zóna egymásba ért, s megmérkőzött: a középben, az átmenetek földjén, ahol töredék-népek élnek töredék-bölcséletből és töredék-életvilágokban.

Kis népek ezek, melyek a bölcsélet és a történelem kegyvesztettjeiként erre a fullasztó levegőjű, szűkös kis senkiföldjére szorultak, ám annál veszélyesebbek és izgágábbak. Ahogy Bibó írja: „Közép- és Kelet-Európa kérdései abban az egyetlen csekélységben különböznek a Közel-Kelet, Távol-Kelet és a Nyugati Félteke összes kis és nagy kérdéseitől, hogy egyetlenegy

nemzedék életében immár két világháborút robbantottak ki, és a harmadik világháború, ha kitör, amitől az Isten őrizzen, akkor aligha fog kitörni Irán, Mandzsúria, a Dardanellák vagy Spanyolország kérdéseiben, hanem csakis abból, amiből már kitört: Németországnak és a tőle keletre lévő kis nemzeteknek az anarchiájából.”³

A fenti eszmefuttatás azonban szükségszerűen elnagyolt. Mint ahogy manapság már nagyobb esélye van egy „Irán kérdésében” kitörő harmadik világháborúnak, úgy a közép-európai népek filozófiai s a vele járó társadalmi-politikai érettsége sem feltétlen redukálható a megkésettség s a pusztá recepció formáira. A metafizika, az európai történelem és az európai geográfia összefüggései pedig csak jókora távolságból tekintve mutathatnak egymástól élesen elkülönülő alakzatokat; míg közelebbről nézve – s alighanem ez az izgalmasabb nézőpont - nyugtalanítóan vibrál a látvány. A tekintet előtt közvetlenül feltáruló területet szabdaló rengések azonban már nem csupán ezen térség exkluzív, külön bejáratú problémái, hanem olyan feszültséggócok, melyek Európának nem csak a közepét, hanem keresztül-kasul; északról délre és keletről nyugatra a széleit is érintik. Mintha idővel egész Európa a közép felé gravitált volna, s itt sűrűsödnek egybe (ismét) krízisei.

Köztesség, avagy a definíció problémái

Mindenek előtt adódik azonban a kérdés, melyet eddig óvatosan kerülgetni próbáltam. Mely népekről is van szó, s Európa mely részeit lakják? Ahány válaszoló, annyi válasz – mondhatná az ember, ha eme sokféleség s kombinációi ne lennének végesek mégis. Talán jellemző módon csak azt mondhatjuk biztosra, hogy valamennyi ország magát még valahogyan a nyugathoz tartozónak érzi, míg keleti szomszédjától lehetőség szerint elzárja magát, s valamiféle kultúrfölényt igyekszik vele szemben érvényesíteni. Ahogy Teleki Pál írja: „Kérdezzük csak végig Európa népeit szomszédaikról, - majd

³ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: *Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – szociológia – társaslélektan* (szerk. Huszár Tibor). Budapest, Corvina, 2004., 122.o.

mindenik [a] keleti szomszédját lustának, legalábbis nem magával egyenértékű európainak tartja (20.)”

Mielőtt az egység kérdésében bármiféle közös nevezőre is juthatnánk, máris egy radikálisan heterogén, olykor kibékíthetetlen antagonizmusoktól szabdalt földön találjuk magunkat, mely fölött Damoklész kardjaként lebeg a kérdés: létezik-e egyáltalán? Nem csupán „politikai giccs” (258.), „privát állatkertek” (204.) egymás mellett sorakozása, „a kortárs nihilizmus laboratóriuma” (102.), avagy éppen „imaginárius fogalom” (152.)? S ha létezik, akkor hogyan létezik kulturálisan, történetileg, politikailag, etnikailag, s mindenekelőtt földrajzilag? A létezés mikéntjének, alakjának és státuszának kérdései félig üres fenoméné teszik e földet, melynek másik fele a tudattalanba lóg. Mert az már első pillantásra is nyilvánvaló, hogy a különböző határoló elvek különböző határokat vonnak, s végül a heterotópiával szembeni tehetetlenség vagy a meghatározások burjánzásának, vagy éppen az erőszakos jelentésszűkítésnek ad zöld utat. Persze ez a definíciókkal szembeni csúfondárosság máris konstitutív elvként mutatható fel: itt az irónia „túlélési stratégiaként szolgál”, hiszen ez képes arra, hogy a „fájdalom, a harag, a csalódottság és más politikailag elfogadhatatlan érzések romboló élet elvegye” (147.). Svejk szülőföldjén járunk.

S a derék cseh katona mellett – az abszurd jegyében – hitelesen áll Ulrich alakja, a sokszoros, minden középpont híján lévő, tulajdonságok nélküli ember (102.), aki hű alattvalója Kákániának: tulajdonságoknak hordozó szubjektum nélkül. Egy olyan birodalomnak, mely valaha középpontja, de egyszerre saját magán túlmutató metaforája is volt e térségnek, s ahol minden csak *als ob* történik. Történhetne éppen másképp is, s igazából történik is – egyidejűleg. E birodalmat játszó birodalom egyszerre romantikus nosztalgia, a népek gúzsba kötő börtöne, s lengi be kávéillat, míg lassan haldoklik a *Kék Duna* keringő dallamaira – népei pedig egymás sarkára taposnak, és türelmetlenül kiáltoznak át egymás válla fölött. Egymásba zuhannak, és széttöredeznek az idő és a tér különböző rétegei: egyszerre álmodják a jövő forradalmát és a múlt biedermeier idilljét, a különböző nemzetek pedig helyüket nem találva

keringenek a birodalomban. Ahogyan Musil fogalmaz: „Ebben az országban – még hozzá a legszenvedélyesebben, s ennek összes következményével együtt – mindig mást csináltak, mint amit gondoltak, vagy másképp gondolkoztak, mint ahogy cselekedtek.”⁴ Máshol pedig Buridán népének nevezi az osztrákot, aki „Nagy-Németország és a Dunai Föderáció” szalmakötegei között áll⁵, s aki voltaképpen „olyan osztrák-magyar, akiből kivonták a magyart, vagyis olyan valaki, akit csak negatív formában lehet meghatározni” (94.). S noha a Monarchia végül belepesztult saját anakronizmusába, de jelentéstartományát tovább örököltette utódállamaira, melyek ma sem találják helyüket sem térben, sem időben.

Nyilvánvalóan nem tartoznak nyugathoz, noha elvárési horizontként feléje fordulnak. Nyilvánvalóan számos *differentia specificát* mutatnak fel kelettel szemben is – noha az elmúlt század második felében Közép-Európa politikailag teljesen betagozódott a szovjet-orosz rendszerbe. Mindkét oldal egyaránt csábít romantikus kulturális és politikai utópiákkal, melyek azonban sokszor csak a *középb*, a *köztesség* zűrzavaros helyzetéből tekintve tűnnek oly vonzónak. Letisztult vonalakat ígérnek a töredékesség helyett és kiegyensúlyozottságot a bizonytalanság helyett. Oroszország felé a „szláv lélek” mítosza és a pánszlávizmus eszméje vonz, míg nyugat, „Európa” felé pedig a kulturális-gazdasági-politikai fejlődés vágya. Nem véletlen, hogy Kundera már idézett híres esszéjében, mely a nyolcvanas években új lökést adott a Közép-Európáról szóló diskuszióknak, egyszerre jelenti ki, hogy az adott térség kulturálisan mindig is a nyugathoz tartozott, de egyszerre jelenti ki, hogy a „Nyugatnak” nem tűnt fel, hogy egy részétől megfosztották, hogy egy jelentős darabja „túszul esett”: „Európa azért nem vette észre saját kulturális központjának eltűnését, mert saját egységét már nem kulturális egységként éli meg”⁶. De Kunderát túlhaltott oroszfóbiája is nehezen tartható helyzetbe sodorja, ami éppen a régió heterogenitását, köztességét próbálja a nyugat

⁴ R. Musil: *A tulajdonságok nélküli ember* (ford.: Tandori Dezső).. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1977, 43.o.

⁵ R. Musil: *Buridans Österreich*. In: *Gesammelte Werke*, 8. Band, Hamburg: Rowohlt Verlag, 1030.o.

⁶ Milan Kundera: *i.m.* 28.o.

utópiájában feloldani, élesen szembeállítva azt a kelettel. Brodskij szemére is veti: „bármennyire is tragikus azonban az így felosztott világ fogalma – bizonyos szellemi kényelemmel jár. Felkínálja az értelem és ráció, a Dosztojevszkij és Diderot, az ők és mi stb. kézenfekvő dichotómiáját.”⁷ Ez a dichotómia pedig több vonatkozásban is óriási zavarokat okozott az itt élő népek önértésében és egymás felé fordulásában.

Sajátos patthelyzetet ábrázol tehát Musil metaforája. Mintha a közép-európai is, éppúgy, mint az osztrák, csak negatív meghatározásokban élne. Nemet mond keletre, a nyugat pedig nemet mond rá. S a helyzetet bonyolítandó, az itt élő népek, nemzetiségek nemet mondanak egymásra. Az itteni országok „geopolitikai önismerete” (241.) a stratégiai helyzet túlbecsülésén alapszik, mellyel valamennyien „kivételes és kulcsszerepüket” (239.) igyekeznek hangsúlyozni, s mintegy kisajátítják az összekötő szerepet kelet és nyugat között. Itt valamennyi ország Európa kapujának tartja magát, saját területét és kultúráját jelölve meg a köztesség igazi zónájaként. De – mint ahogy Rudolf Chmel találóan megjegyzi – „Európában, így közép-Európában sincsen olyan állam, amelynek ne lenne geostratégiai helyzete” (239.). Így pedig ízlés – avagy elfogultság – szerint szemezgethetünk a kartográfia és a politikai földrajz erőfeszítéseinek eredményeiből, s tetszés szerint alkothatjuk meg saját Közép-Európa-vízióinkat.

Mint már említettem, egész másféle határok képződnek meg, ha pusztán földrajzilag szeretnénk kijelölni egy jókora területet a kontinens közepén, vagy ha történeti-kulturális szempontokat is érvényesíteni kívánunk. Ezért, hogy „álmodásainkat és vitáinkat elunva, Peter Handke kijelentette, hogy számára Közép-Európa csak az időjárás kérdése, vagyis pusztán meteorológiai fogalom” (264.). Éppígy lehet azonban a régió „pusztán” irodalmi fogalom (s olykor valóban az az ember érzése, hogy talán nincs is másról szó), zenei, gasztronómiai, de akár pszichológiai idea is. Fellengzős álom, vagy szentimentális nosztalgia.

⁷ Jozsif Brodskij: *Miért téved Milan Kundera Dosztojevszkijt illetően?* In: *Századvég*, 1989, 171.o.

Ha viszont ragaszkodunk a geográfiai határokhoz, akkor ismét csak az átmenetiség fogalma lesz segítségünkre, amelynek paradox módon belső egységet kell konstituálnia valahol a kontinens közepén, leválasztva a félszigeteket, az óceánikus nyugatot, és az orosz síkságot. Eszerint a német dominancia köré csoportosulnának a térség országai, mint a múlt század elejének egy leírásában is (17.). Csakhogy akkor ide sorolódik még Belgium, Svájc, Hollandia is, míg Magyarország és az egykori Galícia kiszorulnak. Ez a számunkra ma már meghökkentő megoldás is jelzi, hogy Közép-Európa határai nem elsősorban hegységek, folyók, klimatikus viszonyok köré rendeződnek, hanem a mindenkori politikai viszonyok alakítják őket. A politikai relációk pedig olykor maguk is anakronisztikus maradványok, melyek talán még az egykori monarchia zavaros viszonyait tükrözik. Azt mondhatjuk tehát, hogy e vidék átmenetisége mintegy történelméből nyúl bele a jelen kulturális és politikai állapotaiba és terül szét e fölöttébb bizonytalan határvonalú térségben.

A történelem, avagy a definíció további problémái

Hiszen – ahogyan a kötet több esszéje is utal rá – e régióval meglehetősen mostohán bánt el a történelem, valamint a történelem formálói, s ez a frusztráció ma is féloldalassá, torzzá teszi törekvéseiket. Ahogyan Czesław Miłosz megállapítja: „*A közép-európai irodalmak legszembeütőbb sajátossága a történelem állandó jelenléte*” (75.) – de hozzátehetjük, hogy nem csupán az irodalomban, hanem a mindennapokban van jelen folytonosan a történelem. Közép-Európa talán mégis úgy tudja definiálni magát a kelettel és nyugattal szemben, hogy görcsösen ragaszkodik történelméhez, s belőle merítve kívánja igényeit igazolni, igényeit pedig mintegy identitása alapjául teszi meg. Ismét érdemes Bibóhoz fordulni: „A vágyak és a realitás összhangtalanságának jellegzetes ellentétes tünetei a legátlátszóbban felismerhetők mindezeknél a népeknél: túlzott öndokumentálás és belső bizonytalanság, túlméretezett nemzeti hiúság és váratlan meghunyászkodás, teljesítmények állandó

hangoztatása és teljesítmények valódi értékének feltűnő csökkenése, morális igények és morális felelőtlenség. E nemzetek legtöbbször egykori vagy lehetséges nagyhatalmi helyzeteken rágódik, ugyanakkor azonban oly csüggedten tudja magára alkalmazni a „kis nemzet” megjelölést, ami például egy holland vagy dán számára teljesen érthetetlen volna.”⁸

A régió történelmét sokszoros meghódítások, mesterséges, kényszerű államalakulatokba való betagozódások, idegen uralmak tették zsákutcássá. Jobbról és balról is nagyhatalmak osztoztak rajtuk, packáztak velük, s döntöttek sorsukról megkérdezésük nélkül. Évszázadokon keresztül lehetetlen volt a független, önálló fejlődés, az önálló, nemzeti kultúra kibontakozása, s ez a nyugaton is felmerülő problémákat keleten nemzeti katasztrófává dagasztotta. Mintha a politika és történelem torz optikája lenne e vidék. A kétoldali szorítás egy sor kis népet préselt egymáshoz, és kényszerített egy korona alá, vagy éppen szabta meg tetszése szerint, pillanatnyi szeszélynek engedve a régió határait. Lengyelországot ötször osztották fel a nagyhatalmak, de a horvátoknak, cseheknek, szlovákoknak, ruténoknak, szerbeknek, magyaroknak, stb. sem volt esélyük sokáig saját nemzeti sorsuk felől rendelkezni. Az új államalakulatok létrejötte, a régiók megszűnése, a határok erőszakos és meggondolatlan újrarajzolása a XX. század folyamán pedig hosszú időkre tette lehetetlenné a jószomszédi viszonyt, ami csaknem teljesen kizárta az együttműködés elemi lehetőségét is. Ezért a nagyhatalmi délibábok, a nemzeti büszkeség romantikus és fennhéjázó mítosza, mely nagyságot és hatalmat álmodik a szétforgácsoltság és meghódítás helyett. Régi álmok, régi számlák maradtak beváltatlanul, melyek sehogyan sem akarnak történelemmé válva leválni a jelen narratíváiról, ha már sem esély, sem jogos igény nincs beváltásukra.

Ám még a jogos igényeknek sem volt arra lehetőségük, hogy egy visszafogott és túlzásoktól mentes politikai argumentáció közvetítse őket, így a kis különbségek nárcizmusa vált politikacsináló tényezővé, mely a sérelmek, sebek és igények állandó napirenden tartásával próbálja legitimálni magát.

⁸ Bibó István: *i.m.* 99.o.

Hiszen nem csak a történelemformáló nemzetek hoztak bajt e régióra, nem csak Európa és a világ túrt el olykor súlyos túlkapásokat, de a közép-európai nemzetek sem mérsékeltek magukat, ha éppen esélyük nyílt vélt fensőbbségük bizonyítására szomszédságukkal szemben. A XIX. században feléledő nacionalizmusok eltorzultan futottak itt le, és törtek e vidékre, mikor az még sem politikailag sem eszmeileg nem volt megfelelően érett arra, hogy önmagáért és régiójáért felelős államban találjon magára. A Monarchia azonban pedig egymáshoz szorította az itt élő népeket, s még akkor is abszolutizmust álmodott, mikor máshol már a nemzetállam eszméje is válságba került. Így szinte szükségszerű volt, hogy a népek egymásnak feszülése egyszer kitör saját határai közül, s Európa történelmében létrehozza saját terét és idejét: saját senkiföldjét, melybe milliók pusztultak bele végül. A geostratégiának itt nem csupán a geográfiával, de a történelemmel is számolnia kell.

Holott ha egyáltalán geostratégiai helyzetről szó lehet, akkor annak a szövetség vonatkozásában: „Közép-Európa” ugyanis lényegéből fakadóan olyan látnoki tervek és különleges programok katalizátora, amelyek célja, hogy (valahol Franciaország és Oroszország között) szorosan együttműködő, sőt egymással konföderációra lépő független államok valamilyen együttese létesüljön, amely a régió politikai értelemben vett elismerést szerez” (201.). A nemzetek fölötti egység azonban túl korán jött, s túlságosan is féloldalasan valósult meg akkor, mikor a Monarchia próbált Közép-Európa népei egy részének olvasztótégelye lenni. A 19. században az egyre jobban megerősödő nacionalizmusok pedig minden további szabad társulást lehetetlenné tettek. A nemzetállamiság feltétele ugyanis az, hogy az etnikai és a politikai határok valamelyest egybeessenek, s az adott nép rendelkezzen megfelelő államszervezettel. Nos, államszervezete a Habsburg Birodalomnak volt, s nem a benne tömörülő sok kisebb nemzetnek, mert ezek önszerveződése jellegzetesen feudális volt még a XIX. század vége felé is. Ennek megfelelően a hivatalnoki és értelmiségi réteg sem bizonyult elegendőnek olyan államok létrehozásához, melyek sikerrel nézhetek volna szembe a térség és az ipari kor kihívásaival. Ehhez járult még a több évszázados elnyomatásból, s a túl lassú fejlődésből fakadó frusztráció; a „zsákutcás történelem” megannyi keserve, ami

az egymás felé való nyitás helyett a sértődött bezárkózást és gyanakvást erősítette. Aligha véletlen, hogy a még a rendszerváltás után létrejött és külföldön is örömmel támogatott Visegrádi Együttműködés „iránti érdeklődés magától, természetes halállal múlt ki” (244) – előtte még felvillantva egy lehetséges „balkáni megoldás” (248) lehetőségét.

Az etnikai határok miben- s holléte tehát a legkényesebb kérdés azon a földön, ahol a heterogenitás, a kulturális és nyelvi kapcsolatok közelsége konstitutív tényező. Nem lehetett más útja a nemzetállammá válásnak, amikor eljött az ideje, csak hosszú időre megalapozott sérelmi politika a térségben, mely mindenfajta konföderatív elképzelést ingataggá tesz. Ez a furor feszítette szét a roskatag Monarchiát, robbantott ki világháborúkat, míg végül az itt tényező nemzetiségi villongásokat az egykori Szovjetunió pacifikálta a maga sajátos módján. Aminek ismét csak az lett az eredménye, hogy a hidegháború feloldása magával vonta az addig jegelt nacionalista indulatok kitörését is - sok közép-európai értelmiségi rémálmát váltva ezzel valóra. Ahogyan Adam Michnik már 1989 környékén észrevételezte: „A demokráciát már nem a kommunizmus, mint politikai mozgalom vagy ideológia fenyegeti. Ehelyett inkább a sovinizmusból, xenofóbiából, populizmusból és autoritarianizmusból táplálkozik, amelyek a nagy társadalmi változásokkal járó frusztráció kísérőjelenségei.”⁹

Ezzel azonban éppen a régió sajátos kulturális „érdekessége” szürkül bele a patópálság arctalanságába, s veszíti el különleges, köztes helyzetéből fakadó előnyeit. A Balkán traumája azonban talán esélyt adott a konfliktusok másféle rendezésének, a nemrég történt csatlakozás az Európai Unióhoz pedig talán képes lesz megoldást kínálni a régió akut problémáira. Megannyi talány: ám Közép-Európa helyi specialitása, hogy itt a dolgok máshogy alakulnak, más végkifejletet hordoznak, mint más vidékeken. Talán éppen a középnek ez az esetlegessége mutatható föl végül mint definíció, mely noha nem mond semmit, ám diskurzusok tömkelegét keringeti maga körül, melyek végül

⁹ Adam Michnik: *The Two Faces of Europe* (ford.: Marius Mahusik és Christian Caryl). In: *Europe from Below - An East – West Dialogue* (szerk.: Mary Kaldor). London – New York, Verso, 1991. 196.o.

történelemként ülepednek rá a tájra. Közép-Európa nem létezik már, tán soha nem is létezett, ám a róla szóló ábrándok, az őt beburkoló hangulatok nem hagyják eltűnni.

Ezért, hogy aktualitása van még mindig az efféle köteteknek. A tanulmányok, esszék színvonalát garantálja, hogy már megjelentek valahol az elmúlt egy-két évtizedben – több írás például az 1989-es *Századvég*-különszámában. Noha ez éppen a téma jelenkori relevanciáját kérdőjelezi meg, vagy éppen reaktualizál évtizedes kérdéseket. Ami olykor jogos: itt a problémák igen hosszú kifutásúak. S mindig is érdekesek az olyan kísérletek, melyek több szemszögből közelítenek rá egy-egy dilemmára: amikor művészek, írók, történészek, politikusok, közgazdászok fejtegetései nyomán bontakozik ki egy nagyon sajátos, sokrétű, ám mégis egységet felmutatni képes vízió – egy nagyon sajátos, sokrétű, ám mégis egységet felmutatni képes régióról. Közép-Európa Borges birodalma: térképe nem lefedi, hanem létrehozza. Közép-Európa addig lesz, amíg írnak róla.

Ezzel együtt sem biztos azonban, hogy a téma nem fulladt szép lassan érdektelenségbe az elmúlt évtizedekben. A nyolcvanas években, a Kundera esszéje nyomán kibontakozó diskurzus a szabadság enyhe mámorában próbálta meg definiálni saját magát, s megtalálni azon terminusokat, melyekkel leírhatók e földdarab sajátosságai. Valamint megtalálni a saját történelmét, amit saját maga ír, s lehetőleg saját maga él. Közép-Európa sokáig volt divatos téma, pláne a rendszerváltást megelőzően s közvetlenül utána, valamint kiváló ürügyet szolgáltatott megélhetési közép-európeerek számára is. Ürügyet a nosztalgiára, a szentimentális lirizálásra, az „ugye megmondtam”-féle tudálékoskodásra. A kötet erénye, hogy a szövegek nem hajlanak valamilyen homályos és megfoghatatlan mitizálás felé, nem idéznek provinciális hangulatokat, hanem Közép-Európát onnan látják, ahonnan a távolság élesíti a tekintetet: a szélek felől, Európa egésze felől. Közép-Európát nem mítoszként kezelik, hanem gondjait problematizálják, legyenek ezek gazdaságiak, politikaiak, történelmiak avagy etnikaiak. Így nem egy köd ulti senkiföldje rajzolódik ki a tanulmányok sodrában, hanem egy konkrét régió konkrét

problémákkal: valódi térkép készül, pontos műszerekkel és mérésekkel. A határokat nem vágyak és délibábos álmok rajzolják ki, hanem „maguk a dolgok”: az adott térség adott viszonyai.

Nehéz, s vajmi kevés eredményt hozó feladat volt a szövegek tematikus csoportosítása: mintha valamennyi írás ugyanazt a témát járta volna körül, s akárhol is fogtak hozzá, szinte szükségszerűen gabalyodtak bele a probléma-komplexum egészébe. Demonstrálva mintegy, hogy erről a kérdésről csak úgy lehet megszólalni, ha az ember rögtön a közepén kezdi, s onnan halad koncentrikus körökben, jókora kerülőkkel a szélek felé, majd visszafordul, közben keresztül-kasul bejárva az egész kontinenst. Közép-Európa az a hely, amelynek nincs közepe, ahol minden együtt történik, együtt íródik, s megbolondul a logika. Csoda, ha a filozófia nem tudta betörni e régiót, s itt képtelenség lett volna bármikor is nagy rendszereket alkotni?

Ma talán esély van arra is, hogy kevesebb nosztalgiával és okosabb politikával tegye túl magát évszázados sértődöttségén Svejk és a tulajdonságok nélküli ember földje. Hiszen – ahogy Konrád György határozottan kijelentette – a nagy álom még nem álmodódott végig: „A közép-európai eszme az alkotórészek virágzó diverzitását jelenti, és ennek öntudatát” (53.), és „helyzetünkből egy filozófiát húzunk ki, a paradox közepét, ami tulajdonképpen analóg egy lehetséges európai ideológiával” (55.). Így mutathatja föl Közép-Európa saját magát, mint *par excellence* filozófiát.